

S čim in kakó so pisali nekđaj in kakó pišemo zdaj?

Berilo **Fr. Orožna** v zabavnem večeru »Pisateljskega društva«.

Pri tem naslovu si bode marsikdo mislil, da nameravam s tem spisom reklamo delati za različne peresne fabrikante, naj se že imenujejo Heintze, Kuhn, Leonhart, Klaps ali kakorkoli si bodi. Prepričali se pa bodete, da nimam tega namena in da mi tega tudi treba ni, ker se dobra stvar sama ob sebi hvali. Izvolil sem si pa ta predmet, ker mi je čast, čitati v slavnem »Pisateljskem društvu« in ker treba pisatelju, poleg duševne naobraženosti in zmožnosti, še óne navidezno malenkostne ali vendar toliko važne stvari, kateri pravimo pero. Marsikdo živi od peresa, in naobražen človek ga skoraj vsak dan potrebuje.

S peresom pa še ne pišemo tako dolgo časa, kakor so nekateri trdili. Prejšnja pisalna priprava je bila mnogo okornejša od našega peresa, in v tem oziru vidimo velik napredek v zadnjih stoletjih. Iz neke slike, katera nam predočuje božjo vilo Egerijo, sklepali so veliko peresjo starost. Dotična slika nam kaže božjo vilo Egerijo, ki je baje razsvetila družega rimskega kralja Numo, da je uredil rimsko bogočastje, s knjigo in peresom v desni roki. — V nekem rokopisu dunajske knjižnice se nam predstavlja slavnega Aleksandra Vélikega še slavnější učitelj Aristotel s peresom v roki. Če bi tedaj sodili po prvem slučaju, moral bi bil vsaj kralj Numa, tedaj okoli leta 600. pr. Kr., pero poznati. Ko se je pa dokazalo, da tedaj o peresih še ni bilo ne duha ne sluha, opirali so se na drugi dokaz, na sliko Aristotelevo trdé, da so ljudje pero rabili najmenj že 300 let pred Kristom. Ali tudi drugi dokaz je jalov, ker je dokazano, da se je Aristoteleva slika v dotičnem rokopisu dogotovila šele v petnajstem stoletji v Rimu. Oba navedena dokaza sta tedaj le anahronizem, in slikarja omenjenih podob sta menda le iz posebnega spoštovanja božji vili Egeriji in Aristotelu podala pero v roko. Kakor vidimo, so dokazi o toliki peresji starosti jako dvojbene vrednosti. Kolikor se je pa dognalo, smemo trditi, da peresa pri pisanji niso rabili pred petim stoletjem po Kristu. S čim so pa tedaj staroveški národje pisali? Na kako tvarino so pisali?

Prva tvarina, na katero so pisali, bila je opeka ali pa tudi kamenena plošča. Pisali so pa s poostrenim kamenom in kesneje z rudninskimi klinici.

S takim orodjem so pisali Kitajci in Babilonci. Za kamenitimi ploščami so prišle rudninske in svinčene, dokler se niso udomačile bakrene plošče, na katere so pisali z železnimi klinici. Še pozneje so izumili lesene platnice, na katere so pisali z roženimi klinčki.

Pri Kitajcih je bila najstarejša pisava takozvano vozlopiše, slično onemu, katero so imeli Peruvanci. Na debeli niti je bilo privezanih več tanjših nitij, katere so mnogovrstno zavozljavali. Vozle so tudi barvali z različnimi barvami. Vsak vozle in vsaka barva je pomenila kaj drugega. — Pozneje je Kitajec Tsankie izumil posebno pisavo z znamenki.

Pisali so prvotno na trstiko, tkanino, palmovo perje, lubje, kovinske plošče in na deske. Schün je prvi pisal s firnežem na bambusovo lubje. Na deske je baje zapisal Kongfutsse svojo modrost. Posluževali so se v prvem času pri pisanju tekočine, ki se je delala od črne prsti, pozneje pa so imeli tuš, tudi kitajsko črnilo imenovan. Tuš so delali od dima žganega lesa, od smrekovih saj in od lepca ali olja. —

Kaldejci (Babilonci in Asirci) so že 2000 let pred Kristom pisali s takozvanimi klinastimi pismenkami. Z dletom in kládívom so napravili take pismenke na kameniti plošči, ali pa z žrebljem na plošči od mehke ilovice, katero so pozneje strdili. Po lézi in po številu različno vezanih klinov so se razlikovale pismenke. Mnogo pismenih spomenikov se je še do današnjega dne ohranilo v tej pisavi.

Na zahodni meji zdanje Perzije, v bližini mesta Kirmanschah, stoji spomenik Behistanski. Na tem spomeniku, katerega je dal napraviti perzijski kralj Darij I., stoji še sedaj tisoč vrst, katere so pisane s klinastimi pismenkami.

Pri Egipčanih beremo najstarejša pismena poročila na kamenenih stebrih, ali pa so taka poročila v ploščah od žgane prsti vdolbene. Take stebre so našli v deželi Meröe med zdanjem Berberom in Kartumom ob reki Nil, kakor nam poroča zgodopisec Flavius Josephus. Pozneje so pisali na drevesno ličje ter z iglicami vbadali pismenke. Od notranjega ličja še sočnatih trstik so delali takozvani popir. Kakor znano, izvira ime našega popirja od bičja »papyrus«, katerega je raslo posebno mnogo v Egiptu. Ime »papir« ohranilo se je pa še dandanašnji, akoprem je naš sedanji popir popolnoma različen od egiptovskega. Egipčani so obogateli po veliki trgovini z bičevim popirjem. Prvotna okorna pisava se je skoraj umeknila podobopisju ali hijeroglifom. Egipčani so se že pred več tisočletji bližali tiskarstvu. Natisnili so namreč z lesenimi ploščami napise v opeko ali pa so vrezali v kamene in

kovine imena ter potem napravili natiske. Vladarji so imeli take prstane, s katerimi so pritiskali svoja imena na kraljeve ukaze in pisma. Takov prstan je tudi dobil v Egiptu Jakobov sin Jožef. Tega je namrč kralj Hiksov, ki so tačas vladali v Egiptu, povzdignil za prvega svetovalca ter ga izbral svojim namestnikom.

Feničani so se od Egičanov pisati učili in se posluževali egiptovskega popirja. Grki so pa dobili pisavo od Feničanov, kakor nam pripoveduje zgodopisec Herodot: samo da se je v teku časa z jezikom izpremenila tudi pisava. Početkom so Grki pisali na kozje in ovčje kože. Šele pozneje so dobili egiptovski popir (βιβλίον). Kakor v marsikateri stvári, tako so Rimljani, tudi kar se tiče pisave, posnemali Grke, in pravo slovstvo se je pri njih jelo šele razvijati, ko so se seznanili z Grki.

Ljudje so rabili vedno več egiptovskega popirja, in zaradi tega mu je cena poskočila. Egiptovski kralj Ptolemej II. je tekmoval s pergamskim kraljem Evmenom, kar se tiče ustanavljanja knjižnic. Da ga pa ne bi Evmen prekosil, prepovedal je uvažanje popirja v Pergamum. Pergamci so tedaj izumili v drugem stoletji pred Kristom novo pisalno blago po maloazijskem mestu Pergamum imenovani »pergament«, kateri se je delal od živinske kože. Egiptovski popir pa je šele nehal, ko so Arabci izumili bombažev popir. Ker pa je bil te vrste popir zelo mehák, dalo se je le s čopičem pisati nánj. Koncem 13. stoletja so začeli delati popir od konoplje in prediva. Prva tovarna za takov popir je bila v Norimbergu. Še mnogo boljši in cenejši pa je sedanji popir od cunj.

Tako vidimo, da se je pisalno blago vednoboljšavalo. V isti meri se je pa tudiboljšavalo orodje, s katerim so pisali. V teku časa niso več pisali s poostrenim kamenom, z rudninskimi, koščenimi ali roženimi klinci itd. Že jako zgodaj so pisali s trstiko (bičjim peresom), ki se je namočilo v barvani tekočini, in še dandenašnji pišejo s trstiko nekateri orijentalški národi, kateri se držé še starih navad in običajev, ne meneči se za nove izume. Trstika, katera je ljudem pri pisanji najbolj ugajala, dobivala se je v Egiptu, Perziji, Armeniji, Mali Aziji in Italiji. Trstiko so najprej precepili in potem poostrili, kakor naše pero. Vendar se s trstiko ni dalo tako ročno in lepo pisati, kakor s peresom. Tudi ni bila trstika več take važnosti in se ni več pogostoma rabila, ko so se ljudje pri pisanji privadili peresu, katero se je dobivalo od nekaterih živalij.

Akoprem se je pisalno orodje že precèjboljšalo, bilo je še vendar okorno, in še v prvih stoletjih po Kristu je bilo malo pisanju večih

ljudij. V zgodovini imamo dovolj takih slučajev, kateri nam kažejo, da celó nekateri mogočni vladarji niso znali pisati, ali pa so bili še preleni, da bi svoje ime podpisavali. Rimskemu cesarju Carinu († 284), kateri kar se tiče nasladnosti in krutosti ne zaostaja za Neronom ali Domicianom, bilo je pisanje tako zoperno, da še svojega imena ni hotel podpisavati. Zgodopisec Flavius Vopiscus nam pravi o Carinu, da iz sáme lenobe ni podpisaval svojega imena. Imel je radi tega posebnega sužnika, ki je dobro ponarejal cesarjev podpis ter na ukaze podpisaval cesarjevo ime.

Mogočni Teodorih (493—526), kralj vshodnih Gotov, ni se nikdar učil pisati, in še kot italški kralj je bil pri pisanji tako neukreten, da se za vsega svojega vladanja ni navadil pod svoje ukaze štirih črk pisati. Imel je zato zlato ploščo, v kateri so bile urezane štiri črke, namreč TEOD. To zlato ploščo je položil na popir in po nji s peresom potegnil omenjene štiri črke.

Tudi Karol Véliki ni bil posebno izurjen v pisanji. Trudil se je pa mnogo, da bi se navadil lepo pisati, in imel je pisalno orodje pod zglavjem v postelji, »da bi se njegova roka v prostih urah privadila obliki črk.« Navzlic vsi marljivosti pa je ostal v pisanji še precej okoren, ker se je prepozno začel učiti. —

Mimogredé hočem tu v kratkem omeniti prvotne pisave starih Slovanov. Menih Hraber nam poroča, da so stari Slovani prvotno šteli s črtami. Kakor vsi arijski národi, imeli so tudi stari Slovani podobopisje ali kipopisje, kakeršno še sedaj vidimo v starih egiptovskih spomeníkih. Beseda »pisa ti« je sorodna besedi »pisan« in ne znači prvotno »pisati« v sedanjem zmislu, ampak »vrezati, lišpati, vesti.«

Na Češkem in Poljskem so našli v starih grobovih posode od gline, na lončarskem krogu delane, katere imajo na spodnji strani dna vtisnene znake, skladajoče se od krogov, četverokotov, in črt na način križa, kolesa itd. položenih.

Prvo zanesljivo poročilo o tem, kdaj je pero prvikrat rabilo za pisalno orodje, podaja nam slavni pisatelj Izidorus (rojen v Kartageni na sedanjem Španskem 560—636). Učeni Isidorus, katerega knjige so se v srednjem veku jako cenile, pisal je, (kakor sam pravi) s trstiko in peresom. Tudi omenja v svoji knjigi, da se je pero prvič kot pisalno orodje rabilo v petem stoletji. Da se je pa pero že rabilo v 7. stoletji, vemo iz gotovega vira. Saksonec Adelmus († 709) je spisal latinsko pesem, v kateri opeva pero.

V osmem stoletji govori o peresih sloveči Anglosakson Alkuin, sovrstnik in prijatelj Karolu Vélíkemu. Najimenitnejši tedanji učenjak

Alkuin, ki je toliko k temu pripomogel, da se je duševna naobraženost razširila v frankovskem kraljevstvu, bil je duhoven. Za vse sobe svojega samostana je napravil pesniške napise. Tudi v pisarni je bil takov napis z opominom, da se tukaj ne sme brez potrebe blebetati, da se peresa prepisovalcev ne zmotijo.

V nekem rokopisu evangelij, kateri je nastal za Ludovika Pobožnega, (tedaj v devetem stoletji), nahaja se tudi slika, na kateri so naslikani evangelisti s peresom v roki. Tudi gotov dokaz, da so pri pisanju rabili pero.

V dvanajstem stoletji opominja Peter Klunjiski (Venerabilis) svojega prijatelja, da bi se ta peresa lotil in plug pustil, to je, namesto kmetijstva rajši pisateljstva poprijel.

Navzlic vsem prednostim, katere ima živalsko pero pred trstiko, ohranila se je trstika vendar še dolgo časa zraven peresa. Razni strokovnjaki so primerjali rokopise in zaradi tega sklepali, da se je vsaj v Franciji trstika poleg peresa rabila še v 8. stoletji, in da se je tam pero šele popolnoma udomačilo v 9. stoletji. Menihi so pa še rabili trstiko pri prepisovanju knjig za početne in velike črke, ko so že zdavnaj s peresom pisali male črke. Papeževi in cerkvenih zborov akti so se bajè še mnogo pozneje pisali z bičjim peresom.

Iz necega pisma Reuchlinovega, kateri je bil jeden prvih pospeševalcev nemškega slovstva in reformacije, razvidi se, da se je še v 16. stoletju razven živalskega peresa rabila trstika ali bičje pero. Vojvoda Ulrik je oblegoval mesto Reutlingen, katero je pripadalo švabski zavezi ter pri tej priliki ujel Reuchlina in mu vzel vse njegovo imetje. Neki prijatelj mu pošilja tedaj v ječo med drugimi stvarmi tudi nekaj peres in trstik.

Čim več se je pisalo, tem bolj se je občutila potreba, da bi se izdelovala elastična peresa. Sicer so bila pelikanova, pavja in labudova peresa trajnejša, kakor gosja; ali ker so bila te vrste peresa predraga, rabila so se rajša cenejša gosja peresa. Samó jeden nedostatek je bil pri teh peresih: ljudem se je namreč zmeraj menj ljubilo taka peresa rezati in cepiti. Da bi se tedaj temu delu ognili, izumili so poseben stroj, s katerim so rezali peresa. Ali tudi ta stroj ni ugajal, ker se je moralo pero še malo popraviti, predno je bilo za rabo. Živalsko pero pa tudi ni bilo za dolgo rabo in se je skoraj pokvarilo. Radi tega so izkušali izdelovati peresa od slonove kosti ali pa od kovin. Peresa od kovin so delali že v 16. stoletju v Norimbergu. Navzlic temu se takšna peresa niso mogla razširiti, dokler jih niso v tretjem desetletju zdanjega veka začeli delati v angleških tovarnah.

Od tistega časa se zdeluje na Angleškem največ peres za svetovno kupčijo.

Po večletnih poskušnjah se je šele Peryju v Londonu posrečilo, da je izdelal pero, katero je bilo skoraj tako elastično, kakor gosje pero; imelo pa je to prednost, da je bilo cenejše in trajnejše od gosjega peresa. Peryjeva zasluga je v tem, da je pero, po pravem cepljenji, postalo mehko in elastično. Zaradi tega so se ljudje v vedno večji meri novega peresa posluževali. Zdelovala so se odslej mnogo-vrstna peresa, ki so bila večje ali manjše vrednosti, kakeršno je bilo dotično jeklo, od katerega se je izdelovalo pero. Ker so pa bila jeklena peresa boljša in v primeri z dobrim gosjim peresom tudi cenejša, rabili so pri pisanji zmeraj menj gosjih peres. Sicer še sedaj rabijo krasopisci (kaligrafi) in drugi, katerim je mar lepo pisati, gosja ali labudova peresa. Tudi pri prepisavanji bolj ugajajo gosja peresa, ker so mehkejša od jeklenih. Marsikateri starejših uradnikov se tudi še rajši poslužuje gosjega peresa. Odkar pa se je udomačilo jekleno pero, rabijo se živalska peresa le še izjemoma, in ponehala je prej velikanska kupčija s peresjim tulom. Poprej so se največ bavile s to kupčijo: Litavska, Poljska, Meklenburška in Prusija.

Tovarne, v katerih so se izdelovala jeklena peresa, bile so početkom samó na Angleškem. Središče temu obrtu je pa bilo mesto Birmingham, katero je sploh, kar se tiče kovinskega obrta, prvo obrtno mesto na Angleškem. Dolgo časa ni bilo nikjer drugod tovarnen za jeklena peresa. Mislilo se je že sploh, da ta obrt ne bi mogel vspevati tudi v drugih krajih. Pozneje so se pa ustanovile tovarne tudi v Franciji (prva je bila v Boulogni), Severni Ameriki, Nemčiji, Avstriji in drugod.

Kako majhni so še bili rokopisi v času, ko so ljudje še s koščenim ali kovinskim klistcem pisali na plošče, katere so bile prevlečene z voskom! Srečni ljudje tedanjega časa, ki še niste imeli pred sabo po tisoč listov obsezajočih knjig! Še v srednjem veku so bili večinoma samó duhovniki pisanju veščji, dokler se ni z razširjenjem tiskarstva spoznala potreba pisanja za praktično življenje. Od tistega časa se pisanje ni več zmatrало za umetnost. In dandanašnji! — Koliko tisoč in tisoč peres se porabi na leto! Potrpežljivi popir mora sicer mnogo pretrpeti, ali če pomislimo, kakó majhno je bilo v srednjem veku število pisanju veščih ljudij, in da so bili duhovniki skoraj jedini, katerim je pero služilo; čuditi se moramo velikanskemu napredku na tem polji v sedanjem času. Kakor je nekaterim poraba mijla nekako merilo za národov napredek, kar se tiče omike; istotako smemo trditi, da

je tudi vedno rastoče število peres znamenje napredujoče omike. In če bode med nami Slovenci, osobito pa med prostim národom peró tako razširjeno, kakor n. pr. na Danskem, kjer znajo celó na Faröerskem otočji in v Islandiji skoraj vsi kmetje pisati, prodrla bode omika tudi v najubornejšo kmetsko kočó. —

Rastlinske bolezni.

Spisal Ivan Šubic.

VI.

(Dalje in konec.)

Med črvi nahajamo malo rastlinskih neprijateljev. Deževnika ali podzemeljskega črva človek sicer rad preganja, a med prave sovražnike te živalice ne moremo šteti. Hrani se s prstjo, v kateri gnijó rastlinski in živalski ostanki; trditev, da se lotéva tudi svežih korenin, je pač neosnovana. Kadar se prikaže v róžnicah v velikem številu, tedaj se ga vrtník rad iznebi; preveč mu prevrta in prerije prst ter mu jo onečedi s svojimi izmečki. Ako se hočemo prepričati, so se li naselili deževniki v róžnici, treba nam je rahlo potrkati ob lonec; črvu preseda trkanje in zato kmalu zapustí notranje dele in se privije na površje.

Mekužcev imamo tudi nekaj škodljivih. Gozdne slinarje po pravici preganja gozdnar, vsteklemu polžu ali bibi pa strežeta kmet in vrtník po življenji, ker je jako požrešna in časih zeló škoduje rastlinam. Da ne more lezti od cvetlice do cvetlice, potresajo tla z malcem (gipsom), pepelom ali pazdirjem, kajti po teh tvarinah polž ne more dalje. Tudi mu nastavljajo mokro slamo, omájene vrbove šibe, izotleno repo itd., da mu zabranijo potovanje in ga ulové. Najbolje se nosijo race, kadar je treba iztrebiti polže; požró jih, kolikor jih morejo doseči.

Med neprijatelji višje vrste se odlikujejo različne miši, ki glojejo korenine poljskih in vrtnih rastlin. Poljska miš preriva zemljo na vse strani in gloje vse, kar žene korenine v tleh. Le prerada se ji pridruži povódna podgana in njena najbližja sorodnica, krtíca (Scheer-maus), ki dela krtine po vrtilih in katero dostikrat zamenjavamo s krtom. V shrambe svoje nanosi koreninic, da se hrani ž njimi v neugodnih letnih časih. Miši preganjamo z raznimi strupi (fosfor, strihnin, mišnica), katere zavijemo v izdolbeno korenje, v zeleno itd., pa potisnemo v luknjo; nastavljamo jim pastí, pihamo z mehom dim v rove ali pa jim naravnost s puško pridemo do živega.